

УДК 94(477.84):[658:663.97.057] «1910/1939»

Оксана Пасіцька

ІСТОРІЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ФАБРИКИ «КАЛИНА» (1910–1939 рр.)

Проаналізовано створення та динаміку розвитку української фабрики цигаркового паперу та гільз «Калина» у Тернополі упродовж 1910–1939 рр. Зокрема розкрито специфіку роботи фабрики, матеріально-технічне забезпечення, умови праці, заробітну плату робітників, конкурентоспроможність, рекламування, збут цигаркових гільз та паперу «Калина».

Ключові слова: фабрика, «Калина», цигарковий папір, гільзи, економіка, підприємство.

На початку ХХ ст. у Галичині простежується піднесення фабрично-заводської промисловості, розвиток кооперативного руху та створення різноманітних підприємств. Представницею українського тютюново-паперового бізнесу у Галичині була кооперативна фабрика «Калина», яка упродовж 1910–1939 рр. була одним із найпродуктивніших українських підприємств Галичини, яке представляло тютюново-паперову індустрію і, незважаючи на економічну кризу та конкуренцію на ринку, успішно функціонувало.

Питання діяльності економічних осередків у містах посідає чільне місце у системі соціально-економічного розвитку Галичини. Особливо актуальним є дослідження цієї проблеми з точки зору етно-соціальних відносин у краю.

Історія кооперативної фабрики «Калина» не була предметом окремого дослідження, а здебільшого згадувалася фрагментарно в контексті економічного розвитку міста. Низка розвідок про створення та діяльність кооперативу «Будучність», а в тому числі і кооперативної фабрики «Калина», зустрічаються у тогочасних українських періодичних виданнях: «Громадянин», «Наш лемко», «Наш прапор», «Новий час», ювілейних збірниках тощо. Зважаючи на відсутність новітніх публікацій, які б безпосередньо присвячувалися вивченню історії фабрики та характеристиці виготовленої продукції, на сучасному етапі назріла необхідність дослідження історичної довідки підприємства, процесу виготовлення продукції, що значною мірою доповнюватиме картину соціально-економічного розвитку Тернополя, зокрема Галичини.

Метою статті є комплексний аналіз створення та діяльності кооперативної фабрики «Калина» в історичному та соціально-економічному аспектах.

Тернопіль – один із трьох важливих економічних, культурно-освітніх, політичних центрів Галичини. У місті з середини ХІХ ст. розпочалося пробудження національного життя міщан, яке посилювалося з кожним десятиліттям. У Тернополі активно діяли численні патріотичні організації, як-от «Рідна школа», «Союз українок», «Просвіта», спортивні товариства «Луг», «Сокіл», «Пласт», «Поділля». На зразок львівських професійних організацій у місті функціонували філії товариства «Зоря» – українських ремісників, промисловців і торговців, робітничої організації «Сила», господарського об'єднання «Сільський господар» тощо. У Тернополі функціонувало низка економічних установ та об'єднань: Подільський союз кооператив, «Українбанк», Подільська пасічницька спілка, «Маслосоюз», «Будучність», дрібні підприємства та майстерні, різні професійні школи та курси. Тернопільська продукція славилися на світових ринках, зокрема тернопільські м'ясні вироби у Британії, птиця (гуси) – у Франції. Тернопіль привертав увагу не лише виробництвом сільськогосподарської продукції, а й килимарським, столярським промислом, а також виробництвом цигаркового паперу та гільз «Калина». Цигарки-саморобки в гільзах «Калина» конкурували з такими відомими брендами, як «Le griffon», «Аїда», «Солалі», «Морвітан», «Гербево» та були популярними на світовому ринку.

Наприкінці ХІХ – першій третині ХХ ст. українською економічною оазою Тернополя була кооперативна фабрика цигаркового паперу та гільз «Калина», важливу роль у створенні та діяльності якої відігравали національно свідомі українці Ізидор Голубович, Кость Редчук, Іван Боднар, Євген Білінський, Ілярій Брикович, Осип Ковальський, Степан Чумак. Історія фабрики цигаркового паперу та гільз (туток) «Калина» сягає початку ХХ ст. Підприємство було власністю Євгена Білінського – відомого галицького пасічника, власника великої плантації цукрового буряка зі Збаража. Серед громадськості він був знаний як один із засновників українського господарського товариства «Сільський господар» на Тернопільщині, активний член товариства «Просвіта» та благодійник. У 1911 р. у нього, до речі, гостював Іван Франко.

У 1910 р. фабрику цигаркового паперу та гільз «Калина» у Є. Білінського викупив торгівельно-промисловий кооператив «Будучність». Часто фабрику називали однойменною назвою «Будучність». З 1911 р. повноцінно почала функціонувати єдина українська фабрика з виготовлення паперу та гільз для куріння «Калина», яка втробляла цигарковий папір торгової марки

«Рідна школа». Однак до Першої світової війни виробництво розвивалося повільно, оскільки українська громада не завжди підтримувала власного виробника та звикла до продукції фірм «Le griffon», «Adadie» [1, с. 3]. «Калина» змушена була свої вироби виготовляти під чужою маркою («Le Balkal», «Les Pyramides», «King»), щоб привернути увагу покупців. Однак керівники підприємства та прихильники розвитку національного промислу, незважаючи на труднощі, виробляли та пропагували український товар. Найбільших зусиль для розвитку цього бізнесу доклали Іван Боднар та Ізидор Білинський [2, с. 14]. Згодом, на кооперативній фабриці виготовляла цигарковий папір під однойменною назвою «Калина» (також використовували назву «Будучність») [3, с. 4].

У період російської окупації Тернополя фабрика «Калина» активно продукувала папір і гільзи для куріння в Галичині. Згодом, фабрику узяв в оренду Всеросійський земський союз (найбільша недержавна організація гуманітарного скерування в роки Першої світової війни). Після відходу російських військ підприємство стало занепадати, а 1917 р. його закрили. Майно фабрики оцінили у 100 доларів, а вартість товарів – 62 долари [4, с. 3–4].

У 1925 р. розпочалася нова доба у розвитку фабрики. Підприємство містилася у приміщенні отців-домініканців на вул. Третього мая (тепер – вул. Сагайдачного). З кожним роком збільшувалася кількість працівників, нового фабричного устаткування та обіговий капітал підприємства. У 1925 р. на фабриці працювало лише 6 найманих працівників (неповний робочий тиждень), проте у 1928 р. їх кількість збільшилася до 14 осіб. Максимальна заробітна плата становила 200 злотих на місяць. У середньому за день робітники отримували від 3 – до 6 злотих [5, арк. 1–8].

Таблиця 1

Показники кооперативної фабрики «Калина» у 1925–1930-х рр.

Рік	Обіговий капітал (в злотих)		Кількість працівників	
			розумові	фізичні
1925 (10 місяців)	23.292.41	2.329.24	3	6
1926 (12 місяців)	48.184.10	4.015.33	3	6
1927 (12 місяців)	91.803.28	7.650.22	3	9
1928 (12 місяців)	157.085.50	13.090.47	3	11
1929 (12 місяців)	310.339.43	25.861.62	4	17
1930 (6 місяців)	185.675.26	30.945.87	7	22

[2, с. 142–143].

Станом на 1930 р. приміщення, в якому знаходилася фабрика стало тісним. Керівництво було змушене орендувати один поверх у будинку на вул. Липовій, 2, що уможливило збільшення персоналу фабрики та виробництва продукції. У 1932 р. дирекція вирішила придбати земельну ділянку на вул. Пунчерта (тепер – вул. Вояків дивізії «Галичина») біля залізничного вокзалу, на якій весною 1933 р. розпочали будівництво власного приміщення. Комплекс будівельних робіт виконав Кооператив інженерських робіт, а проект будівлі запропонував архітектор Ярослав Соневицький. У 1934 р. завершили будівництво двоповерхового фабричного приміщення, яке виділялося серед інших будівель «величавістю та великими венеційськими вікнами» [6, арк. 6–6 зв.]. Його площа становила 420 м². [7, с. 4] На першому поверсі були численні канцелярські кімнати та велика машинова зала, яка складалася з двох частин: в одній виготовляли гільзи, а в другій – цигарковий папір. На другому поверсі у величезній залі робітниці складали книжечки папірців у картони. Кімнати фабричного приміщення були гарно пофарбовані та прикрашені дипломами з промислових виставок, портретами українських художників Олекси Новаківського, Михайла Мороза, Григорія Смольського. І це не випадково, оскільки фабричні працівники цікавилися та брали активну участь у культурно-освітньому розвитку краю, організовували власний хор, драматичний гурток та часто жертвували свої доходи на товариства «Рідна школа», «Просвіту», а також допомагали інвалідам, малозабезпеченим дітям [8, с. 3].

На фабриці «Калина» дбали про гігієну робітників. У великій одягальні кожна робітниця мала свою шафу. У лікарському кабінеті спеціально для персоналу фабрики чергував лікар. Кожну робітницю забезпечували спецодягом (чорний плащ та біла хустина). У фабричному приміщенні організовано простору читальню, у якій здебільшого читали часописи. У підвальному приміщенні знаходилися лазні та душові. Керівництво фабрики скеровувало працівників у відпочинкові оздоровчі табори.

На початку 1930-х рр. вдалося механізувати фабричну систему «Калини», зокрема, встановлено три електродвигуни. Підприємство могло забезпечити роботою в одну зміну – 50 робітників, у дві зміни – 100, у три зміни – 150 осіб. Це призвело до збільшення асортименту виготовленої продукції.

Адже спочатку на фабриці виготовляли лише цигарковий папір у спеціальних книжечках, а у 1930-х рр. на ринок почали постачати цигаркові гільзи (тутки). За рік на підприємстві могли виготовити близько 1,2 млн картонів цигаркового паперу та 30 млн штук цигаркових гільз. У 1930-х рр. фабрика щорічно переробляла 14 вагонів бібули (обгортковий папір), три вагони етикеткового паперу і три вагони картону (твердого паперу) на коробки [9, арк. 1–3]. На ринку користувався попитом цигарковий папір 18/100, 18/60, 18/60, 14/60, 14/50 тощо. Споживачі мали змогу придбати цигаркові папірці різних кольорів: помаранчеві, фіолетові, зелені, сині тощо. Цигаркові гільзи також були різні: жовті короткі й довгі, білі довгі й короткі. Здебільшого їх продавали по 100 або 150 штук [9, арк. 17–19].

Таблиця 2

Вироби тернопільської фабрики «Калина» та їх вартість станом на 1933 р.

Назва товару	Сорт/кількість листків	ціна (в злотах)
цигаркові тутки (100 шт.)	-	2.50
цигарковий папір (100 шт.)	18/60	2.80
«-»	18/100	4
«-»	16/90	4.25
«-»	16/60	3.25
«-»	14/50	3.20
«-»	14/60	3.60
«-»	14/90	5.40

[9, арк.19].

На початку діяльності фабрики «Калина» її продукція була маловідомою. Проте, згодом завдяки співпраці з різними кооперативами, торговими агентами, рекламі, особистим впливам керівників фабрики та кооперативу, вдалося досягти успіхів. Кореспондент «Нового часу» відзначав, що керівники фабрики «їздять від села до села і пропагують рідний промисел взагалі, а не виключно наш товар» [3, с. 4]. Промислову продукцію українських підприємств й фабрики «Калина» пропагувала активно інтелігенція, наприклад, редактор газети «Свобода», генеральний секретар УНДО Володимир Целевич, і не лише у Львові, а й по всіх повітових структурних одиницях УНДО [9, арк. 14 зв.].

У роки світової економічної кризи фабрика продовжувала роботу та охоплювала все нові ринки, зокрема й закордонні (Польща (Гданськ), Бельгія, Канада). У 1932 р. торги зросли на 30 % у порівнянні з 1931 р., а в 1933 р. на 5 % у порівнянні з 1932 р. Основною причиною такого стану була ефективна реклама та зниження цін на продукцію у зв'язку з економічною кризою [4, с. 3].

Станом на 1934 р. фабрика «Калина» 25 % продукції збувала через кооперативи, а 75 % – через приватних купців. У 1925 р. виторг становив 23292 злотих, а у 1933 р. – на 986924 злотих. У 1925 р. виготовлено 13 622 картонів папірців, а в 1933 р. – 300 000 картонів. Щодо оборотного капіталу, то в 1925 р. фабричний відділ мав 2 095 власного майна, а в 1933 р. – 130 тис. злотих [4, с. 4].

Завдяки ефективній рекламі товари кооперативу «Будучність» користувалися попитом на ринку. На рекламу у пресі витрачали приблизно 12 тис. злотих, зокрема розміщення статті розміром в одну сторінку у часописі коштувало близько 25 злотих [10, арк. 18]. Особливо ефективними були рекламні оголошення у галицьких часописах: «Нова зоря», «Діло», «Новий час», «Наш прапор», «Неділя», «Народна обнова», «Комар», «Громадський голос», «Торговельно-промисловий альманах», «Громадянин», «Наш Лемко», «Перемога» в календарях «Сільський господар», «Просвіта», «Золотий колос», «Криниця», «Приятель народу» тощо.

Зокрема, вироби «Калина» рекламували за допомогою різноманітних карикатур, фейлетонів, віршів:

Гоп, дядьку, не журись,
На «КАЛИНУ» подивись,
Хочеш смачно закурити,
То «КАЛИНУ» тра купити.
або ж:
Тішитись кожний купець,
Як мала дитина,
Бо в куренню все приємні
Є тутки «Калина» [11, с. 4].
Також про «Калину» писали пісні:
Ой нема то краю-краю
Над ту Верховину.
Нема в світі кращих туток

Над нашу «Калину» [12, с. 2].

З метою рекламування цигаркового паперу та гільз тернопільський кооператив проводив екскурсії на підприємстві та брав участь у промислових виставках. Вироби фабрики «Калина» достойно були представлені на тогочасних галицьких промислових виставках, зокрема на великій виставці українського промислу 22–29 квітня 1934 р. у Станиславові, яку організував Комітет розбудови українського промислу. Кіоск тернопільської фабрики отримав першу нагороду [13, с. 7], а символом та окрасою виставки визнали статуетку І. Коверка, представлену кооперативом «Будучність». Фабрика «Калина» також брала участь у промислових виставках, які відбувалися у Яворові (1936 р.) [14, с. 5], Любачеві (1937 р.) [15, с. 5], Стрию (1927 р.), Копичинцях (1928 р.), Сколе (1937 р.) та інших містах. Вироби фабрики «Калина» були представлені у так званих «провінційних виставках», зокрема у 1933 р. в Тустановичах (колишнє село Дрогобицького повіту, у 1930-х рр. приєднано до Борислава), Судовій Вишні (1937 р.) тощо. Однак найчастіше «Калина» була представлена на львівських промислових та сільськогосподарських виставках.

Крім виставок, дирекція фабрики ініціювала низку рекламних акцій. 25 липня 1934 р. оголосили конкурс на найкращі проекти рекламних вивісок для цигаркового паперу та гільз «Калина». Переможці отримували нагороду в сумі 150 і 100 злотих [10, арк. 17]. Також оголошували конкурс на найкращий проект бляшаної вивіски-реклами для цигаркового паперу та гільз «Калина» для магазинів [10, арк. 19]. Для покупців організували різноманітні розіграші. Наприклад, особа, яка купила книжечку цигаркового паперу із щасливим числом, мала шанс отримати нагороду [16, арк. 3].

Збутом товару «Калина» займалися торгівельні агенти, зокрема Дмитро Конюх, Тарас Витвицький зі Львова [9, арк. 1–7; 6, 4–4 зв.], Озіас Кац з Тернополя [6, арк. 2–2 зв.], І. Айгенфельд зі Станиславова [6, арк. 1–1 зв.]. Торгові агенти відстежували та повідомляли керівництво про ситуацію на ринку; пропагували український промисел, зокрема продукцію фабрики «Калина» у магазинах та кіосках, у різноманітних установах, товариствах, представляючи ескізи; розміщували рекламні оголошення у часописах; періодично звітували про виконання конкретних завдань, надсилали рахунки про кількість проданого товару. З метою збуту своєї продукції «Калина» співпрацювала з низкою українських установ, зокрема з Ревізійним союзом українських кооператив, Центросоюзом, «Народною торгівлею», «Рідною школою», «Просвітою», взуттєвою фабрикою О. Левицької «Елегант» та іншими установами.

Отже, кооперативна фабрика «Калина» – це єдине у Галичині українське підприємство з виробництва цигаркових паперу та гільз. Упродовж трьох десятиліть фабрика була важливим чинником українського господарсько-економічного життя. Завдяки наполегливій праці керівників та робітників фабрики, благодійній діяльності, співпраці з повітовими кооперативами, торговими агентами, ефективній рекламі, продукція фабрики «Калина» була відомою та конкурентоспроможною на тогочасному світовому ринку.

Список використаних джерел

1. З нашого промислу // Наш лемко. – 1 серпня 1934. – С. 3.
2. 20-літній ювілей торговельно-промислової кооперативи «Будучність» в Тернополі // Ювілейний альманах «Центросоюзу» в 30-ліття. – Львів, 1931.
3. Одна з наших найбільших фабрик // Наш прапор. – 1936. – 5 березня.
4. Я. Ш. Дужим помахом крил (Тернопільська фабрика паперців «Калина» у власнім будинку) // Новий час. – 1934. – 19 лютого.
5. Держархів Тернопільської обл., ф. 113, оп. 1, спр. 1, 8 арк.
6. Там само, спр. 2, 18 арк.
7. Я. Ш. Дужим помахом крил (Тернопільська фабрика паперців «Калина» у власнім будинку) / Я. Ш. // Новий час. – 1934. – 19 лютого.
8. Свій до свого // Громадянин. – 1928. – 15 червня.
9. Держархів Тернопільської обл., ф. 113, оп. 1, спр. 7, 35 арк.
10. Там само, спр. 10, 37 арк.
11. Комар. – 1937. – 13 червня.
12. Комар. – 1938. – 28 листопада.
13. Показ виробів українського промислу і ремесла в Станиславові // Новий час. – 1934. – 2 травня.
14. Показ виробів рідного промислу в Яворові // Новий час. – 1936. – 27 червня.
15. За розбудову рідного промислу // Новий час. – 1937. – 14 квітня.
16. Держархів Тернопільської обл., ф. 113, оп. 1, спр. 5, 3 арк.

Оксана Пасицкая

ИСТОРИЯ ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ФАБРИКИ «КАЛИНА» (1910–1939 ГГ.)

Исследовано создание и динамику развития украинской фабрики папиросной бумаги и гильз «Калина» в Тернополе на протяжении 1910–1939 гг. В частности, раскрыта специфика работы фабрики, материально-техническое обеспечение, условия труда рабочих, заработная плата, конкурентоспособность, маркетинг, сбыт папиросных гильз и бумаги «Калина».

Ключевые слова: фабрика, «Калина», папиросная бумага, сигаретные гильзы, экономика, предприятие.

Oksana Pasitska

THE HISTORY OF THE TERNOPIL FACTORY «KALYNA» (1910–1939)

The creation and dynamics of development of Ukrainian factory tissue paper and cigarette sleeves «Kalyna» in Ternopil during 1910–1939 are studied. In particular, the specifics of the factory work, logistics, working conditions, wages, competitiveness, marketing, sales of cigarette sleeves and tissue paper «Kalyna» are disclosed.

Key words: factory, «Kalyna», tissue paper, cigarette sleeves, economics, enterprise.

УДК 94(477.4)«1914/1917»

Тимофій Герасимов, Іван Романюк

ПРОЯВИ ЗВОРОТНОГО БОКУ БЛАГОДІЙНОСТІ В МІСТАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1917 РР.)

У статті висвітлено один із типових проявів девіантної поведінки мешканців міст Правобережної України, пов'язаний зі сферою благодійності. З'ясовані найпоширеніші методи, які застосовували шахраї для виманювання грошей у населення: фальшиві збори пожертвувань на допомогу постраждалим від війни та на святкові подарунки для фронтовиків, відправлення городянам фіктивних телеграм від імені родичів, що перебували на фронтах, з проханням пересилання грошей, жебракування в солдатській формі тощо. Наведено приклади розкрадань зібраних коштів після проведених благодійних акцій.

Ключові слова: Перша світова війна, міста, благодійність, шахрайство, жебракування, Правобережна Україна.

У період воєнних лихоліть, що несуть смерть та розруху, відбувається закономірний суспільний сплеск милосердя і співчуття до ближнього. В цьому в Україні можна пересвідчитися сьогодні, коли колективний інстинкт самозбереження призвів до створення колосального волонтерського руху, що фактично врятував державу від розпаду навесні 2014 р. Однак, на жаль, філантропічними настроями українців часто користуються не лише корумповані представники державного апарату, а й усякого роду пройдисвіти, що не гребують нічим для власного збагачення. Так є сьогодні й так було близько 100 років тому – в роки Першої світової війни.

У представників радянської історичної школи порушена нами проблема не викликала наукового інтересу, хоча в їх працях постійно використовується теза про наживання на війні пануючих торгово-промислових кіл та різних буржуазних елементів шляхом отримання воєнних надприбутків та спекуляції на товарах широкого ужитку [1–3]. Після проголошення незалежності України в 1991 р. виникли нові пріоритети наукових досліджень. Питання розвитку благодійного руху в Україні упродовж Першої світової війни у вітчизняній історіографії стало користуватися чималим дослідницьким інтересом. З-поміж багатьох спеціальних розвідок варто назвати праці Н. Загребельної [4], Т. Курінної [5], О. Доніка [6], П. Кліщинського [7], Є. Джумиги [8]. Однак навіть незважаючи на це, станом на сьогодні проблема шахрайства на благодійності залишається однією з «білих плям» в історії «Великої війни».

Мета статті полягає в дослідженні феномену зворотного боку благодійності як одного з важливих штрихів із повсякденного життя міст Правобережної України упродовж Першої світової війни.

Джерельна основа нашої праці становить тогочасна місцева газетна періодика, що приділяла зазначеному питанню значну увагу.

Заробляння обманом на благодійності набуло поширення вже на самому початку війни. Одним з найпопулярніших способів виманювання грошей у довірливого патріотично налаштованого населення став фальшивий збір на допомогу постраждалим від бойових дій. Київська преса, що прискіпливо стежила за цим явищем та рішуче його засуджувала, називала безліч прикладів діяльності аферистів з метою застереження читачів від участі в сумнівних благодійних акцій. Ми проаналізуємо деякі з них.

22 серпня 1914 р. у часописі «Южная копейка» з'явилася повідомлення про розшук поліцією шахрая, котрий, надягнувши на руку пов'язку Червоного Хреста, звернувся до настоятельниці Києво-Покровського жіночого монастиря з проханням пожертвувати гроші для допомоги зазначеної гуманітарної організації нібито за дорученням Флорівського монастиря. У довірливої жінки вдалося виманити 32 крб. Звідти ж аферист одразу вирушив до Флорівського монастиря й повторив ту саму історію, але вже «від імені» Покровського монастиря [9, с.2]. Ще одним прикладом була діяльність